

Девет

СРЕЩА

Звънецът иззвъня и Далия, изтръгната внезапно от своето съзерцание, стана от верандата и мина през къщата до входната врата. Взе голям ключ и се забърза леко по пътеката към зелената метална порта. „*Рак рега* – един момент!“ – извика Далия, като повдигна с две ръце тежкия ключ към ключалката. Тя откряна портата и погледна през пролуката между портата и колоната.

Там стояха трима мъже, сковани в своите сака и вратовръзки, сред жегата на израелското лято. Беше юли 1967 година, няколко седмици след края на Шестдневната война. Мъжете изглежда бяха на по двацет и няколко години. Далия веднага разбра, че това бяха араби.

„*Кен?*“ – каза Далия – „*Да?*“

Мъжете изглеждаха неловко, сякаш не знаеха какво да кажат сега, когато Далия ги попита за какво става дума. За момент те млъчаха, но Далия знаеше за какво са дошли.

„Щом ги видях“ – спомня си тя, – „усетих: ‘*Аха, това са те*’. Сякаш винаги съм ги очаквала“.

Сега най-младият от тях, със слабо лице и големи кафяви очи, отвори уста.

„Това беше бащината ми къща“ – каза младежът на неуверен английски. – „И аз също живях тук“.

Далия беше готова за това, което последва.

„Ще бъде ли възможно“ – попита младежът, – „да влезем и да видим къщата?“

Далия Ешкенази знаеше, че има много малко време, за да асимилира този въпрос и да отговори. Логиката ѝ диктуваше да каже на мъжете да се върнат, когато родителите ѝ се приберат. Ако ги пуснеше да влязат, какво ли щеше да последва?

Башир втренчено гледаше жената. Тя не отговаряше на въпроса му. В съзнанието му беше пресен спомена за ужасния начин, по който Ясер беше посрещнат в дома от детството му един час по-рано. Поне Гиат, другият му братовчед, беше видял старата си къща, сега превърната в училище за израелските деца. Тази млада жена, която и да беше, изглежда не бързаше.

Далия погледна тримата младежи. Те бяха мълчаливи и неспокойни. Тя знаеше, че ако им каже да дойдат по-късно, може би никога нямаше да ги види. Обаче, ако отвореше вратата, може би нямаше да може да я затвори. В главата ѝ нахлуха толкова много мисли. Тя трябваше бързо да състави от тях отговор.

„Да“ – каза Далия Ешкенази на тримата мъже пред портата ѝ. Тя се усмихна широко. – „Заповядайте, влезте“.

Башир погледна удивителната млада жена с къса тъмна коса. Тя му се усмихваше, отваряйки металната порта на баща му.

„Заповядайте, влезте“ – Башир си помисли, че му се е сторило жената да казва това. Той наблюдаваше как тя се обърна и тръгна по каменната пътека към къщата.

Възможно ли беше? Башир погледна братовчедите си. Наистина ли израелката беше казала да я последват? Той стоеше на портата замръзнал, съмнявайки се във всичко. Мъжете останаха като заковани, когато жената изчезна в къщата. Башир погледна Ясер. „Сигурен съм, че тя каза ‘Заповядайте’“ – каза той на братовчед си. Миг по-късно главата на жената се появи отново на вратата. Тя гледаше към тях въпросително.

„Наистина ли можем да влезем?“ – успя да каже Башир със запъване на английски.

„Да“ – засмя се жената. – „Моля, елате по пътеката“.

Башир си спомня как стъпва предпазливо, от камък на камък, внимавайки да не стъпи върху тревата между тях. Той се обърна към братовчедите си, които все още стояха

неподвижно на портата. „Последвайте ме“ – каза той на Ясер и Гиат. „Заповядайте“ – повтори. – „Влезте в моята къща“.

Далия стоеше на вратата, все още усмихвайки се, когато мъжете тръгнаха по пътеката. Тя знаеше, че е неблагоприятно млада израелка да кани трима араби в къщата си непосредствено след войната. Но не се обезкуражи ни най-малко. Далия беше почувствала уязвимостта в тези младежи и беше уверена, че нямат намерение да ѝ навредят. Тя се чувства в безопасност.

„Моля, дайте ми пет минути“ – каза Далия на мъжете. – „Само пет минути“. Тя искаше жилището да изглежда хубаво отвътре, така че посетителите да придобият добра представа от къщата и хората, живеещи в нея.

Башир едва я чу. Той поглъщаше с поглед градината: пурпурни и жълти цветя с форма на свещи, затворени на слънцето; цъфтящо дърво *фитна*, за което майка му беше му разказвала, чиито клони са избухнали в брилянтни бели и жълти цветове; буйни тъмноревени рози от множество храсти. Зад къщата се издигаше палмово дърво, зелените му кичури от листа се издигаха високо над покрива. В задния двор, надяваше се той, все още би трябвало да си стои лимонното дърво.

Башир впери поглед в дървената входна врата, тази, по която баща му винаги чукаше, когато се връщаше от работа, преди юли 1948 година, като известяваше за своето идване, и се втурваше през вратата, когато Башир се затичваше към него.

Защо ли се бави толкова? Изглежда минаха повече от пет минути. Какво ли прави? Да не би да вика полицията? Братовчедите започнаха да се безпокоят.

Башир гледаше белия йерусалимски камък, който баща му беше положил със собствените си ръце преди трийсет и една години. Ако застанеше малко по-близо, Башир можеше да прокара върховете на пръстите си по повърх-

ността му, покрита с кратери, миниатюрни планини и долини като ландшафта на самата Палестина.

„Можете вече да влезете“ – каза младата жена. Тя се беше появила отново на вратата. – „Заповядайте. Влезте, чувствайте се като у дома си“. – Това беше универсален поздрав за добре дошли - Чувствайте се като у дома си; *Mi casa es su casa*; *Ахлан уа-сахлан*; *Барух аба* – все пак, точно тези думи изглеждаха странно на Башир, когато се приближи към входната врата: да се чувства като у дома си.

Братовчедите прекрачиха прага: първо Башир, после Ясер и Гиат. Башир направи няколко предпазливи стъпки и се огледа, спирайки се мълчаливо и вдишвайки голямата просторна стая, издишвайки и вдишвайки я отново. Тя изглеждаше така, както си я представяше: обширна и чиста. По-късно си спомня, че е имал усещането, сякаш е в джамия; сякаш той, Башир, е богомолец.

Далия си спомня как развежда братовчедите из всички стаи, с желание да се почувстват добре дошли и удобно. След началната обиколка им каза да не се притесняват и да огледат къщата както желаят. Тя се оттегли, наблюдавайки ги с интерес.

Башир изглеждаше като изпаднал в транс. Той се носеше по коридорите и влизаше и излизаше през вратите, докосвайки плочките, стъклото, дървото, боядисаните гипсови стени, поглъщайки осезателното усещане от всяка повърхност.

„И аз имах чувството, че те крачат в храм, в тишина“ – спомня си Далия много години по-късно. – „И че всяка стъпка означава толкова много за тях“.

Башир се спря пред отворената врата на малка спалня в ъгъла на къщата, близо до задния двор. Дочу гласа на Далия зад него. „Това е моята спалня“ – каза тя.

„Да“ – каза Башир. – „И моята, някога“.

Далия погледна към стената над леглото си. На нея беше закрепил снимка на лъчезарен синеок израелски вой-

ник от корицата на списание „Лайф“ – прототипа на израелския Сабра. Войникът стоеше до гърди в Суецкия канал, вдигнал своя автомат „Узи“ над главата си, в края на Шестдневната война. За Далия тази снимка символизираше освобождение, отблъскване на заплахата и оцеляване. Застанала с Башир на вратата на спалнята, тя изведнъж разбра, че Башир вижда този плакат по различен начин.

Башир си спомня Далия да казва: „Мисля, че сте напуснали къщата, когато сте бил много малък. Може би същата година, когато сме дошли ние“.

Башир искаше да избухне, да извика: *„Не сме ‘напуснали’ къщата! Вие ни изгонихте насила!“* Вместо това той каза: „Забравихме да се представим. Аз се казвам Башир Хаири. А това са братовчедите ми Гиат и Ясер“.

Далия се представи и каза, че е в лятна ваканция от Университета в Тел Авив. Тя прояви предпазливост и не им каза, че е в частите за подготовка на офицери за Израелските отбранителни сили. Постъпи така отчасти защото те бяха араби, а тя еврейка; постъпи така също и защото усети избликвашо в нея чувство на *ахрают*: отговорност или, буквално, на способност да отговори на другия. Завърнаха се въпросите от нейното детство: Какво е арабска къща? Кой е живял тук преди? Защо са напуснали? Тя разбра, че тези мъже имаха отговорите. Помисли си: *„Накрая отворих вратата, която толкова дълго беше затворена“*. Далия си спомня този момент като начало на нейния поход към разбирането.

„А сега“ – каза Далия, – „ще ми позволите ли да ви почерпя като гости? Мога ли да ви предложа нещо за пиене?“

„*Като гости*“ – помисли си Башир. „*Може ли човек да бъде гост в собствената си къща?*“ „Нямам нищо против“ – каза бързо той на Далия. – „Да, благодаря“.

„Хайде да седнем в градината“ – каза Далия, като посочи задния двор. – „Тя е много красива. Какво ще желаете.

Лимонада? Турско кафе?“

Тримата братовчеди седнаха на слънце в градината. Очите на Башир бяха като лещи на камера, заснемайки външните стени, рамките на прозорците, очертанията на покрива. Той засне пръстта, пясъка, клоните, листата, плодовете. Засне дори стръковете трева, поникнала между редовете камъни на къщата. Сега очите му се спряха върху лимоновото дърво, намиращо се в ъгъла на градината.

„Не мисля, че са променили нещо в къщата“ – каза Ясер.

„Само мебелите“ – отговори Башир.

Далия дойде с напитките – Башир си спомня малки чашки с турско кафе; Далия е сигурна, че е поднесла лимонада. „Надявам се, че това посещение ви донесе някакво успокоение“ – каза тя, като постави малките порцеланови чашки и чинийки – или може би това бяха стъклени чаши с лимонада – пред всеки от братовчедите.

„Разбира се, разбира се“ – каза Башир.

Те поразговаряха спокойно и всеки слушаше отпиването на другите. След няколко минути Ясер стана. „Мисля, че е време да си ходим“ – каза той. Башир обаче не беше съвсем готов.

„Ще ми разрешите ли да огледам още веднъж къщата?“ – попита той Далия.

Тя отговори с усмивка: „Разбира се! Чувствайте се у дома си“.

Башир погледна Ясер. „Отивам само за минутка“ – каза той.

Няколко минути по-късно Далия и Башир стояха един срещу друг на портата. „Надявам се, че ще се срещнем отново“ – каза Далия.

„Да, разбира се, Далия“ – каза Башир. – „Надявам се да се видим пак. И някой ден можете да ни дойдете на гости в Рамала“.

„Как да ви намеря?“

„Когато дойдете в Рамала, попитайте когото и да е“ – каза Башир. – „Всеки ще ви покаже дома ми“.

Братовчедите се качиха на израелския автобус и седнаха както преди, един зад друг. Те пътуваха на изток, изтощени. Бяха видели къщите си и сега какво? По пътя към дома нямаше изненади и всичко изглеждаше по-познато. Башир гледаше през прозореца втренчено и безцелно, съзнаващ новото бреме, стоварило се като камък върху гърдите му.

Башир се изкачи по бетонните стъпала на къщата в Рамала. Отвори вратата и намери сестрите и братята си, Ахмад и Закия, всички очакващи завръщането на пътника. В средата, на стол до кухненската маса, седеше Ахмад. Башир не можа да издържи. „Много съм уморен“ – каза той. – „Пътят беше дълъг, а историята е още по-дълга. Нека си почина и утре ще ви разкажа всичко“. Беше едва 6 часа вечерта.

„Поспи си, сине“ – каза Ахмад с насълзени очи. – „Поспи си, *хабиби*, скъпи ми сине“.

На сутринта семейството чакаше. Башир не бързаше, докато описваше всеки момент от пътуването с братовчедите си. Всеки засипваше Башир с въпроси – всеки, т.е. без Ахмад, който остана мълчалив, докато другите разпитваха Башир за всяка стъпка, за всяко негово докосване до камъка. Светлината все още ли струи през южните прозорци следобед? Все още ли колоните на портата стоят изправени? Входната врата все още ли е боядисана в маслинено зелено? Лющи ли се боята? „Ако тя все още е такава“ – каза Закия, – „когато се върнеш, можеш да вземеш една кутия боя, за да я направиш пак нова, Башир; можеш да вземеш ножици и да подстрижеш тревата, която расте покрай каменната пътека. Как е лимоновото дърво? Взе ли лимон?... Не си? Разтърка ли листата и помириша ли ги, миришеха ли пръстите ти на прясно отрязани лимони? Как са камъните на къщата, все още ли са студени и грапави на пипане?... Какво още, Ба-

шир, какво още? Моля те, не пропускай нищо“.

През цялото време на разговора им Ахмад беше неподвижен като планина, с навлажнени очи. Внезапно той стана, като блъсна стола си назад. Сълзи се стичаха по лицето му, докато излизаше от кухнята в коридора. Всички очи последваха Ахмад, но никой не се осмели да го извика. Той затвори вратата на спалнята.

„Бог да ти прости, сине“ – каза Закия. „Ти отвори старите ни рани отново“.

През лятото на 1967 години разговори като този у семейство Хаири се провеждаха навсякъде по Западния бряг и в Газа. Стотици, а може би хиляди палестинци бяха поели през Зелената линия на поклонение пред домовете от детството си. Те се връщаха обременени с горчиво-сладки разкази за градини, потънали в цвят, за каменни сводове с арабски надписи, издълбани в тях, за ненастроено пиано, за ключ, който все още пасва на ключалката, за отворени дървени врати и за затръшнати железни врати. Едва ли имаше значение, дали бежанецът е бил достатъчно голям, за да запомни своя дом; ландшафтът и копнежът по завръщане бяха погълнати с майчиното мляко, така че, ако нямаше спомени, те въпреки това сякаш съществуваха.

Поколения, които не са били още родени през 1948 година, разказваха подробности за кварталите в селата, разрушени, преди да се родят. За тези семейства оставаше само самата земя и понякога отломките от стар ъглов камък, които да посетят и запомнят; все пак в Яфа, Хайфа, Западен Йерусалим, Лида и ал-Рамла, където арабските къщи все още стояха, палестинците можеха да открият отново осезаемо доказателство за своите спомени: клонка от маслиново дърво, камък от градината, шепа смокини. По-късно през това лято Башир и по-малкият му брат, Камел, се върнаха от второ посещение при Далия и къщата в ал-Рамла; Камел, въпреки че беше само на една година през 1948, се кълнеше,

че си спомня дома. По-малкият брат беше приел подарък от четири лимона от Далия, които той изсипа в ръцете на баща си. Ахмад постави един от тях в стъклена кутийка във всекидневната.

Такова физическо доказателство за загубата само задълбочи копнежа и направи още по-горещо желанието за връщане у дома. Шестдневната война беше направила завръщането на бежанците по-малко вероятно от всякога; но за Башир, неговото семейство и стотиците хиляди бежанци в лагерите на Западния бряг и Газа, внезапната близост на изгубените градини направиха изгнанието още непоносимо. През лятото на 1967 година мечтата за завръщане се разпали както никога преди това.

В края на юни 1967 година, Ясер Арафат и малка група съратници, самозвани революционери, се промъкнаха през река Йордан в окупирания от Израел Западен бряг. Палестинските *кадри*, както бяха известни бойците, бяха облечени в черно и се придвижиха през долината на Йордан през нощта, избягвайки ниско летящите самолети и прожекторите на израелските патрулиращи хеликоптери. Много от стотиците *кадри*, които прекосяваха реката това лято, бяха обучени в Сирия; те бяха праметнали през рамо стари винтовки, шведски автомати и калашници руско производство, а в трийсет и пет килограмовите си раници бяха натъпкали пехотни мини, гранати, патрони и експлозиви.

От първи януари 1965 година Арафат, Абу Джихад и други *кадри* от Фатах, започнаха да извършват малки набези в Израел, предимно срещу военни и промишлени цели. По-голяма част от атаките имаха малък реален ефект. Но на психологическо ниво набезите бяха от голямо значение. За Израел атаките заплашваха население, за което безопасността и сигурността бяха първостепенна задача; за палестинците и за света, по думите на съратника революцио-

нер Басам Абу-Шариф, атаките демонстрираха, „че палестинският дух не е сразен... че палестинският народ никога няма да се предаде, че ще се бори с всичко, с което разполага, с всички възможни средства, за да възвърне личното си достойнство и изгубените си земи, за да получи справедливост“.

Все пак Арафат знаеше, че шепата младежи, извършващи набези от типа „удряш и бягаш“ със саморъчно направени експлозивни и стари винтовки не може фактически да промени статуквото; той искаше да организира бунт в самата Палестина. Затова поведе своите *кадри* към организирани операции за възобновяване на въоръжената борба срещу Израел от Западния бряг.

През юли 1967 година, горе-долу по времето, когато Башир и братовчедите му пътуваха с автобуса към ал-Рамла, Арафат пътуваше дегизиран от един град на Западния бряг до друг, като организираше тайни бойни групи за атаки през Зелената линия. Той и хората му спяха в мрежа от пещери северно от Рамала, както Шейх Изадин ал-Касам беше правел по време на Голямото арабско въстание през 1930-те години. Арафат бързо беше разбрал с каква скорост трябва да се придвижва. Шин Бет, службата за вътрешно разузнаване на Израел, вече беше създавала огромна мрежа от палестински информатори, чиито очи и уши регистрираха всяко движение на революционерите. В замяна колаборационистите получаваха пари, документи за пътуване или намаляване на присъда за брат или баща в затвора. Затова всяко движение на Арафат беше внимателно пресмятано, за да се избегне арест. Легендата за Абу Амар, партизанското име на Арафат, се градеше до голяма степен върху истории за измъкването му на косъм: за оня път, когато изпълзъл през задния прозорец, докато войниците влизаха през вратата; или когато избегнал залавяне, преоблечен като стара жена; или когато израелските войници пристигнали в пещерата на Арафат, за да открият само ка-

фето му, от което все още се издигала пара над огъня.

Арафат силно осъзнаваше мощта на символиката. На снимките младият революционер винаги беше във военна униформа и с тъмни очила, а кефието му ревностно напомняше формата на историческа Палестина. Образите и действията на Арафат, на съратника му, лидер на Фатах, Абу Джихад, и на другите *кадри*, въодушевяваха населението, възмутено от второто катастрофално поражение и последвалата окупация. Те утвърждаваха убеждението, споделяно от Башир и хиляди други, че пътят към освобождението може да бъде определен единствено от самите палестинци. Съветският съюз превъоръжаваше Египет и Сирия, след като въздушните им сили бяха превърнати в димящи развалини от израелците; Сирия продължи да подпомага Фатах; но за палестинците ставаше все по-ясно, че арабските държави никога вече няма да обединят силите си, за да се бият с Израел. Дори и да го направеха, риториката на арабските лидери се възприемаше като празни приказки от палестинците, които чувстваха, че са измамени от такива обещания за освобождение в миналото. Палестинците сега разбираха, че болезненият им копнеж по дома ще намери отговор само отвътре. Арафат инстинктивно съзнаваше това; той плени въображението на своя народ с девизите си: „революция до победа“, „с душа и кръв се жертваме за Палестина“ и „ще се върнем“.

* * *

С идването на септември в Рамала, стачката на юристите не показваше признаци да приключва. Башир и колегите му адвокати отстояваха твърдо позициите си, като използваха стачката, за да протестираш както срещу окупацията на Западния бряг, така и срещу неотдавнашното анексиране на Източен Йерусалим от Израел. За израелците, анексирането обединяваше двете части на Йерусалим и осигуряваше на

евреите постоянен достъп до свещени места, включително Храмовия хълм; за арабите от Източен Йерусалим, чийто блян беше да го направят столица в центъра на една бъдеща палестинска държава, „обединението“ беше акт на агресия от страна на окупационни сили. Скоро те видяха израелски строителни екипи, строящи масивни „комплекси“ в землището на Източен Йерусалим.

За арабските адвокати, работещи в Източен Йерусалим, израелската анексия нанесе огромен професионален и политически удар, който заплашваше с постоянна загуба на работа или, най-малкото, с необходимостта да научат иврит и да издържат израелски адвокатски изпит – нещо, което Башир и останалите адвокати нямаха намерение да вършат. Защото би означавало, че приемат окупацията и анексирането на Източен Йерусалим. На този етап обаче, Башир смяташе, че окупацията на Западния бряг е временна и че доста скоро той и неговите колеги адвокати ще се върнат на работа. Известни признаци, обаче, подсказваха обратното: някои израелци, водени от Националната религиозна партия, бяха започнали да строят селища на Западния бряг, върху земя, които те смятаха за част от Ерец Израел. Скоро израелският военен губернатор щеше да издаде декрет, който навеждаше на мисълта, че окупацията може да продължи много дълго. Военна заповед 145 даде права на израелски адвокати да заемат местата на стачкуващите палестинци. Още преди да влезе в сила, израелците започнаха да извършват арести.

Късно вечерта на 17 септември 1967 година Башир се събуди от звука на мъжки викове и блъскане на юмруци по вратата. „Израелски войници обкръжават къщата!“ – викаше някой. Башир излезе от стаята си в ослепителната светлина от прожектори, нахлуваща през прозорците. „Отвори! Отвори!“ – чу войниците да крещат и им отвори. Десет войника в бойно снаряжение стояха на вратата. Башир си спомня ли-

цата им, черни под каските им, и техните узита, насочени към гърдите му.

„Всички да си донесат личните карти“ – крещеше командирът им, неопределено към кого. Башир донесе личната си карта и войникът го огледа изпитателно. „Ти си Башир“ – каза той. – „Обличай се и тръгвай с мен“.

Закия изтича с Башир, когато той отиде в стаята си да се облече, защото беше по пижама. „Облечи си топли дрехи, сине“ – каза тя. – „Летният сезон е към края си“.

Башир прекара сто дни в затвора в Рамала. През голямата част от това време беше държан в израелския военен щаб, където различни офицери го разпитваха за дейността му като активист. „Ти си лидер“ – казваха те на Башир. Бяха следили дейността му покрай стачката на юристите и предполагали, че знае много повече. „Дай ни подробности за съпротивата“. Всеки път отговорът му биваше един и същ: „Вярвам в едно нещо: Палестина. И мразя едно нещо: окупация. И ако искате да ме накажете, направете го“.

Арестът на Башир беше част от много по-широка кампания срещу въстанието, предназначена да изкорени дисидентите, партизаните и други, заподозрени в подготовка на нападения на израелска територия. В края на август Фатах започна бойни операции срещу Израел. Някои бунтовници бяха организирани в тайни въоръжени групи; други оперираха като бродещи партизански групи или „ски-тащи патрули“. Арафат и неговите *кадри* се опитваха да използват наметалото на палестинския национализъм и бяха избрали подходящия момент за своите акции, за да оказват натиск върху арабските държави да не показват никакви знаци за компромис пред Израел по отношение на правото за връщане на бежанците. На срещата на върха в Хартум в края на август, арабските лидери наистина декларираха, че „няма да има примирие с Израел“.

Все пак, арабските държави вече даваха знаци за сго-

ворчивост с Израел. В средата на октомври 1967 година, когато Башир беше хвърлен в затвора, близък сътрудник на египетския президент Насър написа поредица авторитетни статии, застъпващи се за палестинска държава на Западния бряг и Газа – което навеждаше на мисълта, че завръщането в старата Палестина няма да се случи. Следващия месец Съветът за сигурност на Организацията на обединените нации прие Резолюция 242, призоваваща за „изтегляне на израелските въоръжени сили от териториите, окупирани по време на неотдавнашния конфликт“ в замяна на „прекратяване на всички претенции или състояние на война и уважаване и признаване на суверенитета, териториалната цялост и политическата независимост на всяка държава в района и на нейното право да живее в мир в сигурни и признати граници, без заплахи или актове на сила“.

Резолюцията призова арабите да признаят Израел в замяна на изтеглянето на Израел от Синай, Голанските възвишения, Западния бряг и Газа. Някои се надяваха, че изтеглянето от Западния бряг и Газа ще доведе до независима палестинска държава; други предполагаха, че земите ще се върнат под контрола на Йордания. Но и в двата случая, границите щяха да бъдат далеч от онези, очертани от плана за разделяне, приет от ООН през 1947 година. Израел щеше да запази контрола върху 78 процента от историческа Палестина, включително ал-Рамла и Лида.

Някои арабски лидери, включително Насър и кралят на Йордания, Хюсеин, даваха знаци, че биха могли да подкрепят Резолюция 242 – Насър щеше да си получи обратно Синай, а Хюсеин се надяваше, че общият мир ще донесе спокойствие в непокорното му кралство. За повечето палестинци през 1967 година, обаче, 242 изобщо не стигаше достатъчно далеч; мечтите им все още бяха насочени към борбата за връщане на домовете им в Палестина. През декември 1967 година започна да става все по-ясно, че целта на Арафат за масово въстание нямаше да разпали огъня в

окупираните територии. Вече над хиляда души бяха хвърлени в затвора от израелците, намалявайки редиците на Фатах. Скоро Арафат, Абу Джихад и другите лидери започнаха да обсъждат нуждата от смяна на тактиката.

На 11 декември, на няколко километра от къщата в Рамла, палестински бунтовници атакуваха израелско национално летище. Акцията беше тактически провал, но тя беляза появата на нова фракция на бъдещето движение за независимост: Народния фронт за освобождение на Палестина. Негов лидер беше Жорж Хабаш, бежанец от Лида, който беше вървял през планините в изтощителната жегата на юли 1948. Хабаш, който скоро щеше да бъде включен неизменно в списъка на най-големите врагове на Израел, щеше да предизвиква отвращение у Далия през следващите години. За много палестинци от онова време Хабаш беше храбър бунтовник, твърдо решен да се бори за фундаменталните права на своя народ чрез всички необходими средства.

В края на 1967 година Башир беше освободен от затвора. Той си спомня дни на разпити; формални обвинения не му бяха повдигнати. След като излезе на свобода, спомня си по-късно, „Аз обичах Палестина повече от преди и мразех окупацията повече от всякога“.

Една влажна и сива утрин през януари 1968 година Далия се събуди в Рамла с мисълта за Башир и семейството му. От месеци тя си мислеше за поканата на Башир да му отиде на гости в Рамала; днес, надяваше се тя, е подходящ ден. Далия нямаше адреса или телефонния номер на Башир, така че нямаше избор, освен лично да покаже, че е приела поканата му. Помнеше, че Башир ѝ беше казал: „Когато пристигнеш в Рамала, попитай за къщата на Башир Хаири. Всеки знае къде е“.

Сега тя трябваше да измисли как да стигне до Рамала. Семейният двутактов ситроен беше повреден, но и дори да не беше, Моше изобщо нямаше да позволи на дъщеря си

да отиде до Западния бряг. Далия реши да покани един познат англичанин, Ричард, който искаше да се среща с младата жена, силно напomniaща му на американската филмова звезда Натали Ууд. Далия не се интересуваше от Ричард, но той имаше кола. При тези обстоятелства той прояви желание да закара Далия през Зелената линия в окупираните палестински територии.

Те потеглиха късно сутринта и като пътуваха на изток, релефът на Юдейските планини, както ги знаеше Далия, ставаше все по-отчетлив. Планините бяха обaгрени с множество оттенъци на пурпурното; облаците бяха изпъстрени с бледи докосвания от светлина. Далия си спомни времето, когато беше петгодишна, у дома с майка си, когато посочи към тези същите планини и каза: „Има, хайде да отидем до тези планини“. Когато Солия ѝ отвърна, че планините са далеч, Далия хвана майка си за ръка и рече: „Не, не, ако ти наистина искаш, можем да отидем там. Някой ден ще отида там“. Докато наближаваше планините на Западния бряг, пътувайки към новите територии с мълчаливия, напрегнат англичанин, Далия усети чувство за принадлежност.

Колата на англичанина плискаше локвите от дупките по зимните пътища без настилка на Западния бряг. Далия знаеше, че някъде по тези пътища патрулираха израелски танкове и джипове, но тя и Ричард видяха предимно терен от скалисти възвишения, маслинови горички и древни села, изникващи от ландшафта. Наближиха Рамала, като се движеха на североизток от Латрун и изоставеното арабско село Имуас. Някъде в лабиринта от пътища на север от Бейт Сира се изгубиха. Деца от близкото село наобиколиха колата. Далия усети безпокойство, като слушаше децата да говорят бързо на арабски.

После продължиха, като пътуваха надолу по чужди и пусти пътища на окупирания от Израел Западен бряг, все още несигурни накъде отиват.

Шест месеца по-рано, само за шест дни израелците бяха извършили смайващо преобръщане на представата за тях по света: от жертви в победители, но също така и окупатори. Въодушевлението от победата, общественият възторг в Израел и по света, в някои части на света беше дало път на отзвuci от жестокостта на войната и морала на окупацията. Един млад израелски писател, Амос Оз, вече беше призовал за пълно изтегляне от окупираните територии на етична основа. Оз също така беше част от колектив млади кибуцници, които се опитваха да напишат хроника за смесените емоции на Сабра, местните израелци ашкенази, които бяха „замаяни от величието на своята победа и, не по-малко, шокирани от разкриването на това какво всъщност е войната“.

Това бяха съвременниците на Далия в израелската армия и те бяха разказвали на Оз и на другите хроникъори за своите морални колебания. От една страна, почти всеки войник виждаше войната като справедливост – защита срещу „Армагедон... на всички неща, за които бяхме говорили преди години, когато бяхме деца – за обич към нашата страна, за продължаване на живота на евреите тук, в земята на нашите Бащи“. От друга страна, много войници се върнаха в кибуците, обезпокоени от чувството, че са станали, по думите на един Сабра, „само машини за убиване. Лицата на всички са озъбени и от вътрешността ни изскача ръмжене. Искаме да убиваме и да убиваме. Трябваше да разберем какви неща като това са ни правила. Ние мразехме и мразехме“.

Това беше новата самопредстава за героичния Сабра, чиято роля беше да покаже издръжливост и сила пред цялото израелско общество. Сега, непосредствено след Шестдневната война, израелците имаха нова роля – окупатор – а тя беше желана от малцина войници кибуцници. „Абсолютно гадно е чувството да бъдеш в завоевателска армия“ – казва един войник на Оз. – „Това е ужасна работа, наистина ужасна. Аз съм кибуцник. Това не е за нас. Не сме

възпитани за това. Не сме се учили за това“.

Израелците все повече се виждаха като нация от жертви, особено след 1963, когато процесът срещу Адолф Айхман в Йерусалим беше извадил Холокоста от сянката на забвението. Сега Сабра, много от които бяха деца на преживели Холокоста, се оказаха изправени срещу цивилно население: майки, призоваващи войниците да освободят синовете им, съпруги – техните съпрузи; старци, прегърбени над тояжки, гледащи объркано батальона, минаващ покрай тях с викове на език, който те не можеха да разберат.

В Рамала стана точна както Башир беше казал: щом Далия и Ричард спряха близо до площад Манара в центъра на града, попитаха един човек за къщата на Башир Хаири. Човекът знаеше кой е Башир и къде живее. След няколко минути Далия и Ричард спряха в основата на бетонно стълбище, а съседите отидоха да съобщят на Башир за пристигащите му гости.

Башир, освободен преди няколко седмици от израелски затвор, беше в стаята си, когато нахълта по-малкият му брат Камел. „Ще познаеш ли кой е тук?“ – попита развълнувано Камел. Башир веднага разбра. Той се втурна надолу по стълбите към улицата. Там беше Далия, която изглеждаше малко нервна, застанала до един висок, як, светлокож младеж, който изглеждаше дори по-неловко.

Беше студено и тъмното небе заплашваше с повече дъжд, но Башир не направи никакъв жест да покани гостите си горе. „Не знам, дали е безопасно за вас като ми идвате на гости“ – каза ѝ той, – „защото скоро излязох от затвора“.

„Защо беше в затвора?“ – попита Далия.

„Защото обичам страната си“ – отговори Башир.

Интересно – помисли си Далия. – Аз също обичам страната си, но не съм затваряна. Тя обаче разбра, че разказът на Башир за неговото затваряне не означаваше представяне на неговите акредитивни писма на палестински националист, а обратното: той се опитваше да я предпази.

Башир беше наблюдаван и ако Далия се качеше горе, щеше да бъде изложена на опасността да следят и нея. Иронията беше в това, че Башир се опитваше да предпази Далия от очите на собствената ѝ армия, от която тя самата беше част. Изправена пред въпроса какво да прави, тя бързо реши: нямаше да позволи на никого да ѝ казва с кого може и с кого не може да се среща. Погледна слабо, гладко обръснато лице на Башир и големите му кафяви очи. „Моля ви“ – каза тя. – „Нека ви погостуваме“.

Горе Башир заведе Далия и Ричард да седнат на един диван с разхвърляни по него предмети, в студена, тъмна всекидневна. Посрещната бе с мълчаливо оживление. Някой докара газова печка, друг запали лампите. Сестрите на Башир се засуетиха наоколо, подготвяйки хола за неочакваните гости. За пръв път Далия виждаше жени от Западния бряг, и точно както си ги представяше, те за пръв път виждаха израелец, който да не е в униформа.

Башир представи майка си Закия, която топло поздрави Далия и след няколко мига, както си спомня Далия, „на масата изведнъж започнаха да се появяват неща: чай, кейк, сладкиши с фурми, арабски сладкиши, турско кафе...“ Това беше първата среща на Далия с арабското гостоприемство и докато се появяваха още подноси и чинии, Далия беше поразена от тяхната щедрост.

Колкото сърдечно беше семейството, толкова повече Далия беше впечатлена от това колко временен изглеждаше домът им. Тя погледна наоколо диваните, покрития с плочки под и снимките в рамки на стената. Все пак нещо съществено липсваше. Далия не можеше да определи какво точно, но чувстваше като че ли цялото семейство седеше на куфарите си.

„Така“ – започна Башир на несигурния си английски, – „как сте, Далия? Как е семейството ви? Как е учението?“

„Аз съм добре“ – каза Далия. – „Добре съм“

Последва пауза.

Башир наблюдаваше Далия. Той беше съгласен да я остави тя да определи насоката на разговора. Преди всичко, тя му беше на гости. „Ти си добре дошла тук, Далия“ – каза той. – „Надявам се, че ще прекараш добре деня с нас. Ти си благородна и много добра към нас“.

Далия забеляза сестрите на Башир, които си шепнеха и надничаха през вратата. На тези лица имаше най-красивите очи, които Далия беше виждала някога. Те изглеждаха на Далия като очи на кошута – *еней аяла* на иврит, могъщ символ на красота. Накрая цялото семейство дойде и поздрави Далия, освен бащата на Башир, Ахмад, който явно не си беше у дома.

Далия пое въздух още веднъж; тя се колебаеше, преди да постави въпроса, но си припомни, че е дошла в Рамала, заради възможността да научи тяхната история. „Башир“ – каза Далия, като се облегна напред, – „знам, че това е деликатен въпрос“. – Тя се поколеба. – „Трябва да е много тежко, че някой сега живее във вашата къща“.

Башир беше съгласен разговорът да остане на нивото на „Как сте?“ Чувството му на арабско гостоприемство му диктуваше да не предизвиква госта. Това обаче беше необичайно. С Далия трябваше и си заслужаваше да се разговаря.

„Слушай, Далия“ – каза Башир бавно. – „Как ще се чувстваш, ако напуснеш дома си, цялото си имущество, целия си дух, събрани на едно място? Няма ли да се бориш, за да си върнеш всичко, което имаш?“

Имаше много подробности, които Башир можеше да разкаже. Можеше да разкаже на Далия онова, което беше научил от колективните разкази на палестинците: за това как израелската армия е нападнала Лида и окупираше ал-Рамла на 12 юли 1948 година; за това как войниците блъскаха с прикладите на пушките си по вратите на следващия ден; за това как бяха прогонени десетки хиляди души от ал-Рамла и Лида; за деветнайсетте години безутешен копнеж по дома; за желанието да се борят, със зъби и нокти, ако се

наложи, за да се върнат. Вместо това, той внезапно се спря.

„Ела, Далия“ – спомня си Башир казаното – „Нека ти покажа нещо“. Далия се опитваше да включи и Ричард в разговора, но англичанинът, явно отегчен, въздъхна дълбоко, когато Башир се запъти към бюфета в трапезарията. Далия последва Башир и двамата се спряха и загледаха през стъклото.

„Погледни бюфета и ми кажи какво виждаш“ – каза Башир.

„Това тест ли е?“

„Това е тест. Моля те, погледни бюфета и ми кажи какво виждаш“.

„Книги, вази, снимка на Абдел Насър. Може би неща, скрити отзад. И един лимон“.

„Уцели“ – каза Башир. – „Спомняш ли си лимона?“

„Какво за него? Каква е историята?“

„Спомняш ли си, когато аз и брат ми дойдохме на гости? Да? Помниш ли, че Камел те помоли за нещо, което сме оставили? И какво му даде като подарък?“

Далия замълча за миг, спомня си Башир. „О, Боже! Това е един от лимоните от това посещение. Но защо си го запазил? Това беше преди почти четири месеца“.

Те се отдалечиха от бюфета и заеха местата си в хола.

„За нас този лимон е много повече от плод, Далия“ – каза Башир бавно – „Това е земята и историята. Няколко дена след като донесохме лимоните у дома, беше през нощта, и аз чух, че някой се движи из къщи. Бях заспал. Станах и се заслушах. Бяхме доста изнервени, когато започна окупацията. Дори шумът от дърветата ни събуждаше. И ни държеше нащрек. Чух шума и станах. Шумът идваше от тази стая, точно тук. Знаеш ли какво видях? Баща ми, който е почти спял“.

„Да?“ – каза Далия. Тя слушаше с внимателно.

„Далия, видях го да държи лимона с двете си ръце. И

той ходеше напред-назад из стаята и сълзите се стичаха по бузите му“.

„Ти какво направи?“

„Аз се върнах в стаята си, седнах на леглото си и се замислих. Разговарях наум със себе си до сутринта. И разбрах защо го обичам толкова много“.

Още малко и Далия щеше да се разплаче. Тя погледна приятеля си англичанин и отново се опита да го включи в разговора. Той потропваше с крак и поглеждаше часовника си. Изглежда това щеше да им е единствената среща.

„Какво ще стане, ако баща ти дойде в къщата в Рамла?“ – попита тя Башир.

„Сигурно ще рухне психически. Той винаги е казвал, че ще получи сърдечен удар, преди да стигне до вратата“.

„А майка ти?“

„И майка ми също. Ти знаеш какво означава къщата за една съпруга. Тя е влязла в къщата като младоженка. И също така е раждала в нея.“ Самият Башир беше роден в тази къща преди близо двацет и шест години.

„Ние можем да видим себе си в теб, Башир“ – каза Далия. – „Можем да си спомним своята история на изгнаничество в продължение на хиляди години. Мога да разбера твоя копнеж по дома поради нашия собствен опит в изгнание“. Далия започна да сравнява представата си за Ерец Израел (земята на Израел) с любовта на Башир към Арде Фаластин (земята на Палестина).

„И аз започнах да проявявам разбиране към техните чувства на изгнаници“ – спомня си Далия. – „И можех да разбера копнежа им по техния дом. Можех да разбера копнежа им по Фаластин чрез моя копнеж по Цион, по Израел. И тяхното изгнаничество можех да разбера чрез моето собствено изгнаничество. Имаше нещо в нашия колективен опит, чрез което можех да разбера техния настоящ опит“.

Тя каза на Башир: „Това, което си преминал, трябва да е било ужасно“. Далия беше дълбоко затрогната и вярваше, че създава искрена връзка с новия си приятел.

Башир изобщо не можеше да разбере как древният копнеж на другия народ – тяхното желание да се завърнат у дома от хилядолетно изгнание – може да се сравнява по някакъв начин с реалния живот на поколения палестинци, които са живеели и дишали на тази земя, които са добивали храна от нея, които са погребвали своите родители и прародители в нея. Той се отнасяше скептично към твърдението, че копнежът по Цион има нещо общо със създаването на Израел. „Израел първо се роди във въображението на Западните окупационни сили по две причини“ – каза той на Далия.

„И какви са те?“ – попита тя, чувствайки сега как нейният собствен скептицизъм нараства.

„Първата, Европа да се отърве от вас. Втората, да управлява Изтока чрез това правителство и да държи в подчинение целия арабски свят. А след това лидерите започнаха да си припомнят Тората и да говорят за земята, в която тече мед и мляко, за Обетованата земя“.

„Но за това имаше сериозно основание“ – възрази Далия. „И основанието е да бъдем защитени от преследване в други страни. Да бъдем защитени от хладнокръвно клане, само защото сме евреи. Аз знам истината, Башир.“ – сега Далия вече не се опитваше да въвлече своя приятел англичанин в разговора. – „Знам, че моят народ е бил избиван, клан, хвърлян в газови камери. Израел е единственото безопасно място за нас. Това е мястото, където евреите най-накрая чувстват, че да си евреин не е срамно!“

„Но ти казваш, че целият свят е правел това, Далия. Това не е вярно. Нацистите избиваха евреите. И ние ги мразехме. Но защо ние трябва да плащаме за това? Нашият народ посрещна добре евреите по време на Отоманската империя. Те дойдоха при нас, бягайки от европейците и ние ги

посрещнахме добре, с всичко, което имахме. Ние се грижехме за тях. Но сега, защото искате да живеете на безопасно място, другият народ живее в страдания. Да вземем вашето семейство, например. Дойдохте, бягайки от друго място. Къде щяхте да живеете? В къща, притежавана от някои други? Щяхте ли да им вземете къщата? И собствениците – ние – щяхме ли да напуснем къщата и да отидем на друго място? Справедливо ли е да бъдем прогонени от нашите градове, нашите села, нашите улици? Ние имаме история – Лида, Хайфа, Яфа, ал-Рамла. Много евреи, които дойдоха тук, вярваха, че са хора без земя, които отиват в земя без хора. Това е игнориране на местното население на тази земя. На тяхната цивилизация, тяхната история, тяхното наследство, тяхната култура. И сега ние сме чужденци. Чужденци навсякъде. Защо се случи това, Далия? Ционизмът стори това и на *вас*, не само на палестинците“.

За Далия любовта към Цион беше нещо, което тя чувстваше, че няма да може лесно да обясни на своя палестински приятел. „Две хиляди години сме се молели три пъти на ден да се завърнем в тази земя“ – каза тя на Башир. – „Опитахме се да живеем на други места. Но разбрахме, че не сме желани на другите места. Трябваше да се завърнем у дома“.

Двамата млади хора се гледаха втренчено един друг в мълчание.

„Окей, Башир, живея в твоя дом“ – каза Дали най-накрая. – „Той е и мой дом. Това е единственият дом, който знам. Така че какво да правим?“

„Можете да се върнете там, откъдето сте дошли“ – каза спокойно Башир.

Далия почувства сякаш Башир беше пуснал бомба. Тя искаше да изкрещи, макар да знаеше, че като негова гостенка не може да го направи. Принуди се да замълчи.

„Ние смятаме, че само онези, които са дошли тук преди 1917 година“ – годината на Декларацията на Балфур

и началото на британския мандат в Палестина, – „имат право да бъдат тук. Но дошлите след 1917“ – каза Башир – „не могат да останат“.

Далия беше смаяна от дързостта на решението на Башир. „Добре, тъй като аз съм родена и съм дошла тук след 1917 година, това не е решение за мен!“ – каза тя със скептична усмивка. Беше поразена от пълния абсурд на нейното положение: абсолютно несъгласие през видимо непреодолима пропаст, комбинирано с установяване на връзка чрез обща история, в къща, където тя се чувстваше изключително защитена и добре дошла. В основата на всичко това Далия почувства признателността на семейство Хаири само защото беше отворила вратата на къщата в Рамла. „И това беше една удивителна ситуация, в която се оказах“ – спомня си тя. – „Че всеки можеше да почувства топлината и реалността на нашите народи, които се срещат, срещат се с другия, и това беше реално, това се случваше и ние взаимно уважавахме *съществуването* си, така да се каже. И това беше толкова осезаемо. А от друга страна, разговаряхме за неща, които изглеждаха *абсолютно взаимно изключващи се*. Че моят живот тук е за *тяхна* сметка и че поискаха ли да осъществят своята мечта, това щеше да е за *моя* сметка“.

Далия погледна Башир право в очите. „Аз няма къде да отида, Башир“ – каза тя. – „Аз оставам тук. Най-добре ще е да живееш и да ни оставиш и нас да живеем“ – каза тя. – „Ние трябва да живеем заедно. Да се приемем взаимно“.

Башир се вторачи спокойно в новата си приятелка. „Вие живеете на място, което не ви принадлежи, Далия. Спомняш ли си, че кръстоносците са били на тази земя почти двеста години? Но накрая трябвало да заминат. Това е моята страна. Ние бяхме изгонени от нея“.

„Добре, разбери, че това е и моята страна“ – настояваше Далия.

„Не, не е. Това не е твоята страна, Далия. Вие я

откраднахте от нас“.

Думата „откраднахте“ Далия почувства като плесница; по някакъв начин крайно спокойното поведение на Башир я направи да прозвучи още по-зле. Тя седна на дивана, мълчаливо, като се чувстваше обидена и раздразнена.

„Вие искате да ни изтласкате в морето“ – каза Далия най-накрая. – „Така че какво предлагаш за нас? Къде да отидем?“

„Много съжалявам, но това не е мой проблем“ – каза тихо Башир. – „Вие откраднахте нашата земя от нас. Решението, Далия, е много тежко. Когато посадиш дърво на място, неподходящо за виреене, то не израства. Ние говорим за бъдещето на милиони хора“. Тогава Башир повтори своята идея, все още широко разпространена сред много палестинци непосредствено след Шестдневната война, че евреите, родени след 1917 или родени извън това, което сега представлява Израел, трябва да се върнат в родината си, откъдето произлизат.

Далия не можеше да повярва, че това е сериозна идея. „Не, Башир, не, ние няма къде да се върнем“.

„Да, можете, можете; това може да се уреди. Ще ви посрещнат добре при завръщането ви“.

„Башир“ – апелира Далия, като се облегна напред, - „не се опитвай са поправиш една злина с друга злина! Искаш да ни превърнеш отново в бежанци?“ *Какво правя тук?* – помисли си тя. – *Какъв е смисълът да продължаваме този разговор?*

Все пак, тя забеляза нещо: Башир изобщо не повтори повече заплахите на палестинските националисти един ден да завземат цяла Палестина със сила. Той изобщо не каза: *Ще вземем къщата от вас* – и Далия избягваше да го попита за намеренията му или за политическите му убеждения. Всеки беше избрал да живее сред противоречие: Бяха врагове и бяха приятели. Следователно, смяташе Далия, имаха основание да продължат диалога; диалогът си струваше да

се запази. Далия се изправи; Ричард изглеждаше безкрайно облекчен, докато вземаше сакото си. „Мисля, че стоях достатъчно“ каза тя на Башир. – „Баща ми ще се безпокои. Трябва да вървя“.

Далия протегна ръка към тази на Башир. „Наистина, беше ми приятно да прекарам времето с теб. И чувствам, че всеки път разбирам повече и повече от преди“.

Майката и сестрите на Башир дойдоха. Далия им благодари и всяка каза „довиждане“. „Ти не си гост в тази къща, Далия“ – каза Башир – „Това означава, че трябва да идваш отново и отново и ние също ще правим това“.

Далия се обърна, когато стигна до вратата. „Аз съм само човек, който търси истината“ – каза тя. – „И открих нишката, която ме води натам“.

